

Artikel uit het bulletin van de
Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*

(*vzw opgericht in 1963, tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem en Grotonderzoek)

Warmenbol, E., 'Bron- en IJzertijd te Antwerpen. VI: Het ijzeren zwaard ter hoogte van Hemiksem uit de Schelde gevist', *Bulletin van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek*, 1986/1, 3–8.

Download van: <http://www.avbg.be/bulletin.html>
Contact: <http://www.avbg.be/contact.html>

© 2008-2009 Tim Bisschops & Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis vzw. Tekst en afbeeldingen strikt voor persoonlijk gebruik. Publiek of commercieel gebruik enkel mits schriftelijke toestemming van het bestuur van de AVBG.

ANTWERPSE VERENIGING VOOR
BODEM- EN GROTONDERZOEK
BULLETTIN : 1986 / N° 1

JAN. - FEBR.

TWEE MAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Brons- en IJzertijd te Antwerpen. VI:
HET IJZEREN ZWAARD TER HOOGTE VAN HEMIKSEM UIT DE SCHELDE GEVIST

Eugène Warmenbol

Literatuur

In 1912 publiceerde de bekende Antwerpse verzamelaar Georges Hasse een ijzeren zwaard, volgens zijn artikel gevonden ter gelegenheid van baggerwerken ergens stroomopwaarts van Antwerpen (1).

Hij schreef er het volgende over:

"En 1911, des draguages effectués en amont d'Anvers m'ont permis de recueillir une pièce très intéressante; il s'agit d'une épée en fer.

Cette épée a 76 centimètres de longueur, la lame 65 centimètres, la soie 11 centimètres. La lame est très mince et pourvue sur ses deux faces d'un léger épi; la soie est carrée et n'a qu'un demi-centimètre d'épaisseur.

A 49 centimètres de la pointe, l'épée a été pliée, puis redressée complètement. Un enduit semble avoir été mis sur la lame. Etant donné sa faible longueur, je pensais la rapporter à la fin de l'époque romaine. M. le baron de Loë, le savant conservateur des Musées royaux du Cinquantenaire, à qui la pièce fut soumise, ainsi qu'à plusieurs membres de la Société d'anthropologie, est d'accord pour la rapporter à l'époque du fer ou de la Tène; la pièce est donc très importante pour l'histoire d'Anvers".

Het stuk werd door Hasse geïllustreerd, maar de tekening is te slecht om bruikbaar genoemd te worden (fig. 1).

Het zwaard werd nooit aan een nieuw onderzoek onderworpen (2).

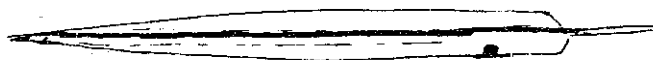

fig. 1

Beschrijving

Het zwaard behoorde tot Hasse's eigen verzameling. Het kwam in 1956 na aankoop van deze collectie door de Stad Antwerpen in het Museum Vleeshuis terecht, waar het voorzien werd van het inventarisnummer 56.35.2354.

We konden het terugvinden door gebruik te maken van een niet gepubliceerde tekening ervan (fig. 2), waarop voldoende details herkenbaar zijn die een zekere identificatie toelaten, en in Hasse's archieven gebundeld met het origineel van de hoger aangehaalde tekening, waarop dezelfde beschrijving en maatopgave voorkomt, zodat er geen twijfel over bestaat dat het in beide gevallen wel degelijk over het zwaard gaat dat in 1912 door Hasse aan zijn collega's werd voorgelegd (3).

Het bezit een totaallengte van 76,6 cm, waarvan 12,95 cm doorn, gemeten tot op de hoogte van de schouders, en een maximale breedte van 5,25 cm. Het weegt ca. 410 g.

Het stuk is volledig verroest maar lijkt niet meer verder af te takelen. Volgens de archiefstukken waarnaar we hoger reeds verwezen werd het zwaard in oktober 1970 ter hoogte van Hemiksem uit de Schelde gebaggerd, samen met nog een tweede zwaard, kennelijk in de 16de of 17de eeuw te dateren, en dat deel ging uitmaken van de verzameling van Edouard Bernays, te Antwerpen (3). De belangrijkste vraag is of het hier bestudeerde ijzeren zwaard inderdaad uit de La Tène-periode dagtekent.

IJzertijd?

Het grotendeel van hetgeen we weten over La Tène-zwaarden en hun scheden blijft nog steeds te vinden in J.M. De Navarro's werk.

Hij behandelde in het bijzonder de zwaardscheden gevonden te La Tène (op de lac de Neuchâtel) zelf (4).

Het lijkt echter nogal moeilijk hetgeen hij over dat materiaal bijeenbracht te toetsen, bij gebrek aan andere goed gedateerde reeksen van dezelfde kwaliteit en omvang. Bij de weinige andere ensembles hoort de nog niet gepubliceerde vondst van o.a. bijna honderd zwaarden en bij de honderd vijftig scheden te Gournay-sur-Aronde (Oise) (5).

Vergelijkbare vondsten kennen we in België niet. Zwaarden die zeker tot de La Tène-periode behoren zijn wel bekend, maar het betreft nagenoeg uitsluitend losse vondsten uit de Schelde en zijn zijrivieren, waarvan de meest merkwaardige te voorschijn kwamen te Pommeroeul (Hainaut) op de Haine (6).

Of deze zes zwaarden een coherent geheel vormden is niet duidelijk. Eén ervan is praktisch volledig identiek, zowel qua vorm als qua afmetingen met hetgeen uit Hemiksem. Dergelijke zwaarden zijn dus wel degelijk in het Scheldebekken bekend tijdens de La Tène-periode, waartoe het stuk uit Pommeroeul met zijn gedeeltelijk bewaarde en zeer typische schede zeker behoort (7).

Naar de vorm van de schede zou het stuk, volgens Hubert, tot La Tène I of La Tène II moeten toegekend worden, naar de vorm en de afmetingen van het zwaard zelf, nog steeds volgens Hubert, eerder tot La Tène I.

Dezelfde datering wordt door De Navarro aangehouden voor het zwaard uit La Tène dat het nauwst bij het onze aansluit, waarbij hij vooral de nadruk legt op de vorm en, meer bepaald, op de uitgesproken scherpe punt (8), die als bepaald typisch voor een steekzwaard beschreven staat. Latere zwaarden, met een rond uiteinde, zijn zeer dikwijls slagzwaarden, terwijl Stead aan de hand van zeer duidelijke diagrammen aantoont dat de afmetingen van La Tène zwaarden inderdaad een betekenis hebben wat de chronologie van deze wapens betreft (fig. 3) (9).

"The typical La Tène I blade, volgens Stead, tapers for about a third of its length to a long sharp point, but the La Tène II blade is longer and has a much shorter and slighter taper before a rounded "point"".

"The La Tène I sword blades, voegt hij eraan toe, vary considerably in size, from 566 to about 705 mm long and from 43 to about 60 mm wide", waarbij de vroegste La Tène I zwaarden, nog steeds volgens dezelfde auteur, een nog bredere waaier van afmetingen zouden bestrijken, tot 755 mm lang (10).

Qua vorm, qua afmetingen, kan het zwaard van Hemiksem dus voor een La Tène

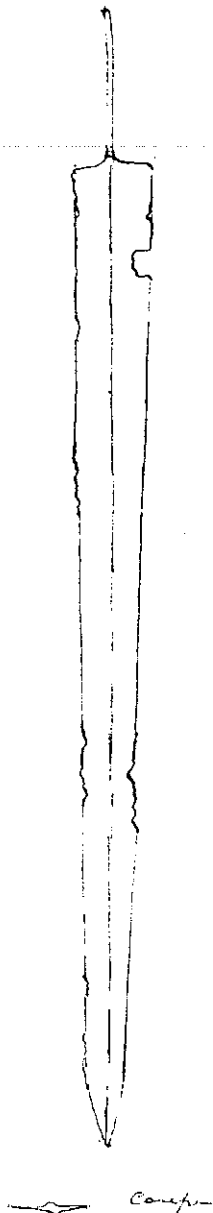

fig. 2

Het ijzeren zwaard te Hemiksem uit de Schelde gevist (Schaal 2/3). Tekening: E. Warmenbol.

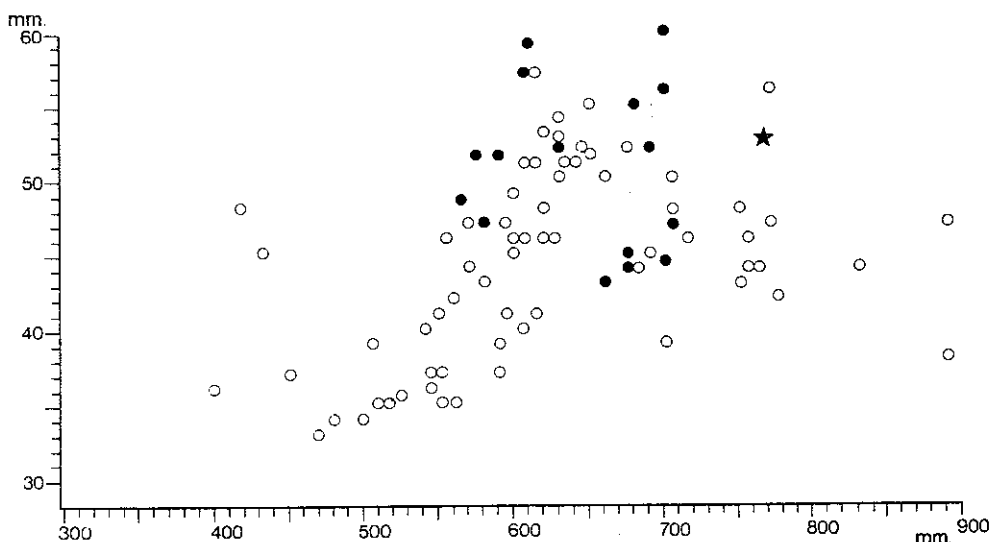

fig. 3 (naar I.M. STEAD)

Tabel met de afmetingen van de La Tène zwaarden in de Champagne gevonden en nu in het British Museum. ● : La Tène I zwaarden samen met ijzeren umbo's gevonden. ★ : het zwaard uit Hemiksem.

I zwaard doorgaan, en alles lijkt er dan ook op te wijzen dat de geachte leden van de Société d'Anthropologie het goed voor hadden toen ze dit stuk aan de La Tène-periode toekenden.

Maar we mogen niet uit het oog verliezen dat we hier te maken hebben met een losse vondst, en dat betekent dat we niet onvoorwaardelijk mogen zijn (11).

Middeleeuwen?

Een datering in de IJzertijd lijkt inderdaad helemaal niet zeker, aangezien zwaarden van exact dezelfde vorm als het hier bestudeerde, ook in de 14de en de 15de eeuw voorkomen (12). Het betreft de steekzwaarden die ontworpen werden om de toen nieuwe plaatijzeren harnassen te doorboren, zwaarden die volgens Oakeshott tot de beste en/of mooiste zwaarden aller tijden behoren (13).

Het zwaard uit Hemiksem zou aldus eveneens kunnen beschreven worden als een voorbeeld van Oakeshott's type XVIII. Inderdaad, "the lower part of (these blades) is sharp like those of the cut-and-thrust swords of the Bronze Age and perfectly expresses (their) efficacy for the same dual purpose" en "most of them had a four sided section showing a definite mid-rib and slightly concave faces to each of the four sides", wat dan meteen ook de kenmerken zijn van het zwaard dat ons hier bezighoudt (14).

Dergelijke zwaarden komen ook in Vlaanderen voor (15).

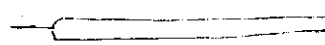
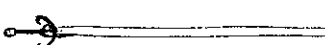
Met andere woorden: het staat helemaal niet vast of de leden van de Société d'Anthropologie het stuk juist dateerden. Het is best mogelijk dat het in feite 14de- of 15de eeuws is, of zelfs misschien iets later in datum, wat dan zou betekenen dat het ongeveer uit dezelfde periode zou stammen als het zwaard waarmee het opgebaggerd werd (fig. 4), hoewel het ene aan de hand van het andere dateren natuurlijk geen zin heeft, daar hun samengaan op de bodem van de Schelde waarschijnlijk alleen aan het toeval te wijten is.

Slotbeschouwing

Het hier behandelde zwaard kan chronologisch niet ingedeeld worden (16). Het is niet uitgesloten dat het hier om een zwaard uit de IJzertijd gaat, maar het is evenzeer mogelijk dat het tot de Late Middeleeuwen behoort. Het kan alleszins niet gebruikt worden ter illustratie van de IJzertijd in het Antwerpse (17).

Deaquages de l'Éteaut en amont
d'Anvers octobre 1910.

Objets trouvés

1. Ossements d'animaux en quantité très
considérable.
2. Une épée franque.
3. Une épée espagnole

2 (Collections G. Hasse)

3 (Collections St. Bernays)

fig. 4

NOTEN

(1) G. HASSE, Une épée de l'âge du Fer trouvée à Anvers, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Bruxelles, XXI, 1912, p. CCLXXXIX.

(2) Vermelding door M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen, Brussel, 1965 (Oudheidkundige Repertoria, A, VI), p. 11 (onder Antwerpen), als "zwaard uit de IJzertijd, gevonden in 1911 tijdens baggerwerken".

(3) Archieven Georges Hasse, Oudheidkundige Musea (Vleeshuis), Antwerpen, farde 56.37.75.

(4) J.M. DE NAVARRO, The Finds from the Site of La Tène. I: Scabbards and the Swords found in Them, London, 1972.

(5) Zie, in afwachting, J.-L. BRUNAU - P. MENIEL - A. RAPIN, Un sanctuaire gaulois à Gournay-sur-Aronde (Oise), Gallia, 38, 1980, pp. 1-25. Zie ook J.-L. BRUNAU - P. MENIEL - F. POPLIN, Gournay. I: Les fouilles dans le sanctuaire et l'oppidum (1975-1984), Revue Archéologique de Picardie, n° spécial, 1985.

(6) G. DE BOE - F. HUBERT, Méthode et résultats du sauvetage archéologique à Pommeroeul, Bruxelles, 1978 (Archaeologia Belgica, 207); F. HUBERT, Site portuaire de Pommeroeul. I: Catalogue du matériel pré- et protohistorique, Bruxelles, 1982 (Archaeologia Belgica, 248), pp. 26-34.

(7) HUBERT, op. cit., fig. 9, 49 en p. 30.

(8) DE NAVARRO, op. cit., pl. II, 4. Zie ook pl. CXXVII, 2a (Wieselburg, Oostenrijk).

(9) I.M. STEAD, La Tène Swords and Scabbards in Champagne, Germania, 61, 1983, pp. 487-510.

(10) De afmetingen gelden voor een reeks zwaarden uit de Champagne. Het hier bestudeerde zwaard is nog 7 mm langer.

(11) Meer over de wapens en de wapendracht tijdens de IJzertijd vindt men binnenkort in A. CAHEN-DELHAYE, Aspects de l'armement aux Ages du Fer en Belgique, Aquitania, Supplément n° 1, 1986 (Actes

du VIIIème colloque sur les Ages du Fer en France non méditerranéenne).

(12) R.E. OAKESHOTT, The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry, London, 1960, p. 99, p. 301.

(13) OAKESHOTT, op. cit., p. 283: "Not since the Bronze Age had such lovely swords been produced as were made between 1420 and 1480".

(14) OAKESHOTT, op. cit., p. 313.

(15) OAKESHOTT, op. cit., pl. XIXc.

(16) Misschien zou een metallografisch onderzoek een oplossing kunnen brengen. Zie A. FRANCE-LANORD, La fabrication des épées de fer gauloises, Revue d'Histoire de la Sidérurgie, V, 1964 - 4, pp. 319 en 326 in het bijzonder. Zie ook R. WYSS, Belege zur keltischen Schwertsmedekunst, in E. SCHMID - L. BERGER - P. BÜRGIN (eds.), Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart, Basel/Stuttgart, 1968, pp. 664-681.

(17) Volgens L. DURSIN, Antwerpse Voorhistorische Oudheden, in: Gedenkboek Frans Claes. Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen, Antwerpen, 1932, pp. 21-22, heeft "Antwerpen ... voor de tweede ijzertijd -of La Tène periode verschillende dokumenten geleverd, onder welke een prachtige degen welke bewaard bleef in zijn schede, gevormd door een lang ijzeren lemmer over zijn gehele lengte door een bronzen lemmer omklemd".

Deze vondst, opgenomen door BAUWENS-LESENNE, op. cit., p. 11 (onder Antwerpen), als "degen met schede uit de Ijzertijd", werd nooit door een ander auteur vermeld.

Meer dan waarschijnlijk had Dursin het over de "très belle épée (La Tène) dans son fourreau", verkocht als nr. 1782 op de openbare verkoop van de verzameling Claes: Musée Frans Claes. "De Gulden Spoor". Deuxième partie. Vente des lundis 11 décembre 1933 et 4 jours suivants, Antwerpen, 1933, p. 207, nr. 1782. Het is het enige stuk uit de verzameling Claes dat aan zijn beschrijving beantwoord, maar volgens de verkoopscatalogus werd het niet te Antwerpen gevonden, maar wel te Schoonaarde (Oost-Vlaanderen).

Hetzelfde stuk werd ook door Ph. DUPREZ, Wapens, in: Gedenkboek Frans Claes. Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen, Antwerpen, 1932, p. 73, beschreven. Naar zijn beschrijving is het duidelijk dat hij het over hetzelfde stuk heeft als Dursin, vermits hij het heeft over een "buitengewoon schoone tweesnijdige degen ... (met) ... scheidde ... langs de ene zijde gemaakt uit plaatijzer (en) de andere zijde ... uit dun koper". Daar hij anderzijds verwijst naar dezelfde illustratie als de auteur van de verkoopscatalogus, is het duidelijk dat het daar eveneens gaat over hetzelfde stuk. Maar volgens Duprez werd het niet te Schoonaarde gevonden, maar wel te Appels (Oost-Vlaanderen).

Wat er ook van zij, het lijkt alleszins weinig aangewezen het zwaard als Antwerpse vondst te bestempelen!

We vinden het terug in M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oostvlaanderen, Brussel, 1962 (Oudheidkundige Repertoria, A, II), p. 9 (onder Appels) en p. 179 (onder Schoonaarde).

Het behoort thans tot de verzamelingen van het Museum Vleeshuis, waar het bewaard wordt onder het nummer 56.35.2371, met als (zeker verkeerd!) opgegeven vindplaats Battel bij Mechelen (Antwerpen).

BEDANKING

Onze hartelijke dank gaat uit naar Mevr. J. Lambrechts-Douillez, adjunct-conservator van de Oudheidkundige Musea voor haar toelating het zwaard uit Hemiksem te publiceren.
